

Przedmowa

Historia II wojny światowej, której znaczącą częścią były zmagania na wschodnioeuropejskim teatrze działań wojennych (w ZSRR i we współczesnej Rosji nazywane Wielką Wojną Ojczyźnianą), pomimo wielu lat od jej zakończenia wciąż niesie ze sobą bardzo wiele zagadek i tajemnic. Literatura na ten temat jest już ogromna. Tylko w Polsce liczy kilkadziesiąt pozycji źródłowych, opracowań naukowych, prac popularnonaukowych i artykułów publicystycznych. Bardzo wiele opracowań na ten temat powstało w ZSRR, a potem w Rosji. Te mające charakter bardziej propagandowy były dostępne powszechnie. Kategoria prac historycznych napisanych przez naukowców została utajniona do lat 90. Dopiero obecnie można mówić o renesansie świetnie napisanych książek wojennych i wojennomorskich. Napaść hitlerowskich Niemiec to wielka tragedia dla narodów Rosji. Poniesione straty są wciąż w naszej pamięci. Wielka ofiara, jaką złożyli Rosjanie w tej wojnie, zapoczentowała równie wielkim zwycięstwem niemającym precedensu w historii. Krwawe walki prowadzono od wybrzeża Morza Białego do gór Kaukazu. Żołnierze Armii Czerwonej i marynarze Floty Czerwonej walczyli z niemieckimi i rumuńskimi siłami lądowymi, powietrznymi i morskimi także na Morzu Czarnym. To na tym akwenie prowadzono działania na dużą skalę. W Teodozji i na Kerczu przeprowadzono pierwszą wielką operację desantową w czasie tej wojny. Wcześniej wykonywane desanty morskie i powietrzne na zachodnioeuropejskim (w Norwegii) i na południowoeuropejskim (Kreta) teatrze działań były realizowane w znacznie mniejszej skali. Do historii zmagani militarnych w basenie Morza Czarnego przeszła także kampania pod Noworosyjskiem i na Małej Ziemi. Przede wszystkim jednak najważniejszym elementem walk była heroiczna obrona najpierw Odessy, potem Sewastopola – miasta bohatera, które stawiało opór przeważającym siłom niemiecko-rumuńskim przez 250 dni.

Praca dr. Michała Glocka to pierwsza publikacja o Flocie Czarnomorskiej wydana poza Rosją. Wcześniejsze opracowania opisywały walki na tamtym akwenie w sposób bardzo ogólny lub wyłącznie z perspektywy atakujących Niemców. Tym razem mamy do czynienia z bardzo szczegółowym opracowaniem. Cieszy zwłaszcza to, że autor w szerokiej skali wykorzystał źródła i opracowania rosyjskie. Z tego też względu działania sił zbrojnych Związku Radzieckiego stały się centralnym elementem tej książki. Warto podkreślić, że autor sięgnął także do opracowań tajnych. Niektóre z nich upubliczniono dopiero pod koniec lat 90.

Popularyzacja rzetelnej historii sił zbrojnych ZSRR i Rosji w Polsce jest bardzo ważnym czynnikiem wzajemnego ponownego poznawania się naszych narodów. Dr Michał Glock ma w tym swój udział, gdyż on i członkowie Stowarzyszenia Lastadia od lat w polskich czasopismach wojennomorskich upowszechniają w sposób bardzo umiętny i rzetelny historię marynarki wojennej Rosji i ZSRR.

*adm. Władimir Grigoriewicz Jegorow
dowódca Floty Bałtyckiej (1991–2000),
gubernator Obwodu Kaliningradzkiego (2000–2005)*

Предисловие

История Второй мировой войны, значительной частью которой были сражения на восточноевропейском театре военных действий (в СССР и современной России называемые Великой Отечественной войной), несмотря на то, что с ее окончания прошло уже много лет, по-прежнему таит в себе много загадок и тайн. Существует весьма обширная литература, посвященная данной теме. В одной только Польше она насчитывает несколько десятков наименований, составляющих источниковую базу данной темы, научных трудов, научно-популярных работ и публицистических статей. Большое количество разработок на эту тему было создано в СССР, а затем в России. Те из них, которые имели пропагандистский характер, были широко доступны. Книги, написанные научными работниками с глубоким знанием темы, вплоть до 90-х годов составляли категорию засекреченных. И только в настоящее время можно говорить о возрождении великолепно написанных военных книг и книг по военно-морской истории. Нападение гитлеровской Германии – это большая трагедия народов России. Понесенные потери неизменно остаются в нашей памяти. Великая жертва, принесенная россиянами в этой войне, окупила такую же великой, не имеющей прецедента в истории, победой. Кровавые бои велись от побережья Белого моря до гор Кавказа. Солдаты Красной армии и матросы Военно-Морского Флота СССР сражались с немецкими и румынскими сухопутными, воздушными и морскими вооруженными силами также на Черном море. Именно на этой акватории велись крупномасштабные действия. В Феодосии и в Керчи проведена первая большая десантная операция во время этой войны. Масштаб проведенных ранее морских и воздушных десантов на западноевропейском (в Норвегии) и на южноевропейском (Крит) театрах военных действий был значительно меньшим. В историю военных сражений в бассейне Черного моря вошла также кампания под Новороссийском и на Малой земле. Однако самым важным элементом боев была героическая защита городов – сначала Одессы, потом Севастополя – города-героя, жители которого оказывали сопротивление превосходящим немецко-румынским силам на протяжении 250 дней.

Труд кандидата военных наук Михала Глока является первым трудом о Черноморском флоте, опубликованным за границей России. В предыдущих разработках бои на этой акватории были представлены обобщенно или исключительно так, как описывали их атакующие немцы. На этот раз имеем возможность прочитать книгу, являющуюся результатом очень детальных исторических исследований. Особенно радует тот факт, что для изучения данной темы автор в широком масштабе пользовался российской источниковой базой и российскими разработками. Поэтому действия Вооруженных сил СССР стали центральным элементом этой книги. Стоит также подчеркнуть, что автор

Spotkanie delegacji Związku Byłych Żołnierzy Zawodowych i Oficerów Rezerwy Wojska Polskiego z dowódcami Floty Bałtyckiej: czwarty z prawej wadm. Wiktor W. Czirkow, dowódca Floty Bałtyckiej, drugi z lewej adm. Władimir G. Jegorow, trzeci z lewej kpt. I rangi Władimir I. Raszewski, prezes stowarzyszenia Kaliningrad–Świnoujście-Olsztyn. Pierwszy z prawej – autor.

Kaliningrad, 8 V 2011 r.

имел возможность и использовал ранее засекреченные разработки. Некоторые из них были обнародованы только в конце 90-х годов.

Популяризация подлинной истории Вооруженных сил СССР и России в Польше является очень важным фактором взаимного повторного познания наших народов. Кандидат военных наук Михал Глок, внес в это свой вклад, так как и он и члены ассоциации «Lastadia» («Ластадия») уже много лет в польских журналах, посвященных военно-морской тематике, очень умело и честно открывают перед читателями историю Военно-Морского Флота России и СССР.

*Владимир Григорьевич Егоров
командующий Балтийским флотом (1991–2000),
глава администрации (губернатор)
Калининградской области (2000–2005)*

Materiały do niniejszej publikacji zostały zebrane dzięki współpracy Stowarzyszenia Lastadia i Stowarzyszenia Kaliningrad-Świnoujście-Olsztyn

Wstęp

Choć od zakończenia rosyjskiej Wielkiej Wojny Ojczyźnianej minęło 65 lat z okładem, wciąż warto się zastanawiać, ile tak naprawdę wiadomo o przebiegu tego konfliktu. Gdybyśmy popatrzyli na ilość publikacji to można stwierdzić, że wiadomo już wszystko lub bardzo dużo. Jeżeli przyjrzymy się merytorycznej zawartości tych prac, okaże się, że nie wiemy tak naprawdę nic lub bardzo mało. Taki stan rzeczy to jeszcze jeden owoc komunizmu z jego manierą poprawiania przeszłości i dopasowywania jej do bieżących potrzeb.

Zadanie, z którym przyszło się zmierzyć autorowi jest niezwykle trudne, przypomina bowiem składanie w jeden logiczny ciąg mnóstwa wątków, z których część jest fałszywa, a inne są efektem błędnej interpretacji faktów lub zniekształcania otaczającej rzeczywistości.

Historia sił zbrojnych ZSRR wciąż kryje wiele tajemnic, bo chociaż wiele publikacji na ten temat ujrzano światło dzienne w latach 1945–1991, to wszystkie one skażone są w mniejszym lub większym stopniu brakiem obiektywizmu i mają w zwyczaju wyolbrzymiać radzieckie zwycięstwa (co naturalne) oraz rolę oficerów politycznych w dowodzeniu (oczywiście tylko tę pozytywną). Te prezentujące w miarę prawdziwy obraz wojny zostały zaraz po wydrukowaniu zamknięte w przepastnych archiwach i wiele z nich trzymanych jest tam do dziś. Inne, także tajne, stały się podstawą do szkoleń w uczelniach wojennomorskich.

Sytuacja poprawiła się mniej więcej w połowie lat 90. XX w., gdy wydano wiele nowych prac ukazujących ZSRR i jego udział w wojnie w zupełnie nowym świetle.

Obecnie można mówić o umocnieniu się konserwatywnych historyków (zazwyczaj w mundurach) broniących pewnych mitów i nieprawd, jakie funkcjonowały w historycznej świadomości od czasów komunizmu. Należy ze smutkiem stwierdzić, że najnowsze opracowania zwykle powielają błędy dawniejszych autorów.

To, co w całości odnosi się do sił zbrojnych, w szczególności odnosi się do losów Floty i wszystkich jej związków taktycznych.

Niniejsza praca traktuje o działalności operacyjnej Floty Czarnomorskiej, drugiego pod względem wielkości związku operacyjnego radzieckich sił morskich i jedyne, jaki miał w ewentualnej wojnie wykonywać działania ofensywne.

Do tej pory opracowania na ten temat miały charakter fragmentaryczny i jednostronny – zazwyczaj nie uwzględniały informacji, jakie można było zebrać od byłych przeciwników. Dotyczy to zarówno publikacji niemieckich, rumuńskich jak i rosyjskich. Niniejsza monografia ma ambicję zaprezentowania po raz pierwszy pełnej historii działalności radzieckich sił morskich na akwenie czarnomorskim z uwzględnieniem działalności sił Królestwa Rumunii i III Rzeszy.

Na wstępie należy odnieść się do ram czasowych niniejszego opracowania. Choć wojna między ZSRR a Niemcami obejmuje okres od 22 czerwca 1941 do 9 maja 1945 r., to działania na

Morzu Czarnym trwały tylko do jesieni 1944 r. Wtedy bowiem, 9 września, zajęto bułgarski port w Warnie i ogłoszono zakończenie działań wojennych na obszarze czarnomorskim.

Wprawdzie do końca wojny, tj. do maja 1945 r., walczyła Flotylla Dunajska (II formowania), będąca częścią Floty Czarnomorskiej, lecz – ze względu na obszar działania wzdłuż Dunaju aż do Wiednia i podległość wojskom lądowym – nie jest ona przedmiotem tego opracowania.

Nie są nim również oddziały piechoty morskiej formowane z marynarzy Floty Czarnomorskiej, walczące na niemal wszystkich odcinkach radziecko-niemieckiego frontu. Naturalnie nie dotyczy to piechoty morskiej walczącej w omawianym rejonie w latach 1941–1944.

Jak już wspomniano, na temat Wielkiej Wojny Ojczyźnianej i działań w rejonie Morza Czarnego napisano bardzo dużo, lecz niestety znakomita część tych publikacji w ograniczonym stopniu nadaje się na materiał do dalszych badań. Generalnie wszystkie można podzielić na dwie kategorie: wydane przed i po roku 1991. Innym kryterium podziału może być opatrzenie gryfem tajności zdjętym pomiędzy 1991 a 1995 rokiem (dotyczy drukowanych źródeł archiwalnych).

Wśród prac wydanych przed rokiem 1991 można wyróżnić prace wydane tuż po wojnie, opublikowane w okresie rządów Chruszczowa oraz wydane w epoce Leonida Breżniewa. Te pierwsze zazwyczaj są dosyć ogólnikowe i oparte zwykle na materiałach propagandowych przygotowanych przez Zarząd Polityczny *Wojenno-Morskiego Flota*. Są przydatne do nakreślenia ogólnej działalności floty w omawianym okresie oraz pozwalają na zapoznanie się z nazwiskami oficerów dowodzących w większych operacjach.

Druga grupa opracowań powstała pomiędzy 1953 a 1964 rokiem. Można uznać, że ich autorzy dosyć sprawnie posługiwali się archiwaliami, choć wyraźnie widać tendencję do pisania „tylko dobrze lub wcale”, gdy przychodziło do poruszania spraw trudnych – walk na Krymie w 1941, obrony Sewastopola czy zwalczania żeglugi przez okręty nawodne. Pierwszą całościową monografię Floty Czarnomorskiej napisaną z wykorzystaniem archiwaliów wydano właśnie w tym okresie – w 1957 r., a jej autorem był N.P. Wiunienko¹. Naturalnie znajdują się w niej duże fragmenty opisujące wspaniałość i bohaterską postawę oficerów politycznych (co raczej nie było prawdą), lecz po raz pierwszy zaprezentowano większość operacji w jakich udział brały siły morskie na Morzu Czarnym. Innym ciekawym opracowaniem z tego okresu jest *Flota Czarnomorska w obronie Odessy* Penzina (1956)².

W latach 1964–1982 ukazało się wiele nowych prac (często zbiorowych) traktujących o udziale Floty Czarnomorskiej w Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej. Niestety, podobnie jak w okresach poprzednich nie można spodziewać się krytycznego podejścia do opisywanego tematu. Niemniej dzięki śmielszemu korzystaniu z aparatu naukowego kilka publikacji zasługuje na uwagę, choćby z uwagi na prezentację organizacji dowodzenia siłami morskimi oraz Rejonów Obronnych (Odessa, Sewastopola, Noworosyjska, Tuapse). W tym okresie, w 1978 r., wydano między innymi monograficzną pracę Waniejewa³, a także zbiorowe opracowania obrony Sewastopola⁴,

1 Wiunienko N.P., *Czernomorskiej flot w Wielikoj Otieczestwiennoj wojnie*, Moskwa 1957.

2 Pienzin K.W., *Czernomorskiej flot w oboronie Odessy (1941 god)*, Moskwa 1956.

3 Waniejew G.I., *Czernomorcy w Wielikoj Otieczestwiennoj wojnie*, Moskwa 1978.

4 Chrienow A.F., Jermasz S.L., Małachowski N.D., Sachno S.T., Waniejew G.I., *Gieroczeskaja oborona Sewastopolja 1941–1942*, Moskwa 1969.

działalności Eskadry⁵ Floty Czarnomorskiej⁶ oraz niezwykle ciekawą monografię artylerii nadbrzeżnej⁷. Charakterystycznym dla prac tego okresu rysem jest przecenianie, a wręcz wyolbrzymianie, roli jaką odgrywał w działaniach wojennych Leonid Breżniew – w czasie wojny politruck w 18 Armii (desantowej), a potem w 4 Froncie Ukraińskim.

W niniejszej pracy wykorzystano także liczne wspomnienia wydane w ramach serii „Wojennyje Memuary”. W tym miejscu przede wszystkim trzeba wymienić opracowanie Arkadija Swierdłowa traktujące o działalności Floty Azowskiej⁸. Autor ten posługiwał się bogatym materiałem archiwalnym i sam brał udział w opisywanych walkach jako szef sztabu.

Równie cenne, choć już bez tak bogatego aparatu naukowego, są wspomnienia gen. mjr. Michaiła Kumanina⁹ i kpt. II rangi Siergieja Workowa (d-ca niszczyciela *Soobrazitielnyj*). Pierwszy z wymienionych opisał działalność służb tyłowych floty w czasie, gdy dowodził Bazą Wojenno-Morską w Poti. Workow sugestywnie opisuje służbę na pokładzie niszczyciela.

Na uwagę zasługują także wspomnienia o adm. Filipie Oktiabrskim napisane przez jego córkę z wykorzystaniem jego notatek.

Współcześnie wspomnienia z czasów wojny wydawane są rzadko, tym bardziej więc cenne są liczne opracowania Władimira Biriuka, a to dlatego, że autor korzysta z licznych archiwalnych dokumentów, a nawet konfrontuje niektóre informacje ze świadkami (lub ich rodzinami) opisywanych przez siebie wydarzeń.

Należy także zaznaczyć, że radzieccy autorzy zazwyczaj nie byli cywilami, lecz wojskowymi pracującymi naukowo w szkołach wojskowych i już jako tacy nie mogą być traktowani jako badacze w pełni obiektywni (wyjątkiem jest tu kpt. I rangi (rez.) Mirosław Morozow).

Nadto z reguły, poza nielicznymi przypadkami, nie korzystali oni z opracowań zachodnich, stąd na przykład propagowanie mitów związanych z wielkimi sukcesami radzieckich podwodników czy lotników morskich, co bardzo łatwo można było zweryfikować w konfrontacji z opracowaniami obcokrajowców.

Na początku lat 90. na rynku wydawniczym w Rosji zaczęły ukazywać się opracowania przedstawiające sobą zupełnie nową wartość. Koniecznie należy w tym miejscu wspomnieć o kronikach działalności floty radzieckiej w latach 1917–1941 i 1941–1942¹⁰. Publikacje te są bardzo ważnym elementem niniejszego opracowania, gdyż przedstawiają wszystkie ważniejsze wydarzenia z czasów wojny chronologicznie i bez zbędnych komentarzy. Także klęski, które do tej pory były pomijane milczeniem. Jedynym ich minusem jest brak głębszych analiz. To samo można zresztą powiedzieć o dużej pracy opisującej działalność Floty Czarnomorskiej wydanej pod redakcją adm. Władimira Kurojedowa (d-cy floty rosyjskiej)¹¹. W grupie współczesnej literatury wojennomorskiej, która traktuje o działalności Floty Czarnomorskiej, należy wymienić

⁵ Eskadra: związek taktyczny grupujący większość dużych okrętów wojennych wchodzących w skład danej floty.

⁶ Godliewskij G.F., Grieczaniuk N.M., Kononienko W.M., *Pochody bojowyje. Eskadra Czernomorskogo flota w Wielikoj Otieczestwiennoj wojnie*, Moskwa 1966.

⁷ Pierieczniew J.G., *Sowietskaja bieregowaja artillerija*, Moskwa 1976

⁸ Swierdłow A.W., *Na morie Azowskom*, Moskwa 1966.

⁹ Kumanin M.F., *Otprawliajem w pochod korabli*, Moskwa 1962.

¹⁰ *Bojewaja lietopis' Wojenno-Morskogo Flota 1941–1942*, Moskwa 1992; Bieriezowski N.J., Bierieżnoj S.S., Nikołajew Z.W., *Bojewaja lietopis' Wojenno-Morskogo Flota 1917–1941*, Moskwa 1993

¹¹ Kurojedow W.I. (red.), *Wojenno-morskaj flot Sowietskogo Sojuza w Wielikoj Otieczestwiennoj wojnie*, t. 2: *Czernomorskij flot*. Sankt-Pietierburg 2005.

jeszcze opracowania Witalija Docenki¹² i całą serię monografii wydanych przez wydawnictwo Kolekcyja¹³.

Najbardziej wartościowe pod względem merytorycznym są publikacje wspomnianego Mirosława Morozowa, obecnie najlepszego historyka zajmującego się tematyką wojennomorską w Rosji, który podejmuje trudne tematy i konsekwentnie naświetla błędy radzieckiego dowództwa przy okazji podejmowania decyzji o rozpoczynaniu kolejnych operacji. Interesujące są także publikacje Aleksandra Szyrokorada wydawane w ramach serii „Nieizwiestnyje Wojny”, choć w wielu poruszanych tam kwestiach autor wydaje się wyciągać niewłaściwe wnioski lub wręcz naginać fakty do wcześniej zaprezentowanych tez.

Pisząc pracę tego typu nie można obejść się bez spisów floty za okres wojny. W tej materii podstawowe znaczenie mają publikacje Siergieja Biereżnoja¹⁴ i Aleksandra Szyrokorada¹⁵ oraz rocznik marynarki handlowej z końca lat 30¹⁶.

Jeżeli chodzi o floty pozostałych państw czarnomorskich, to miarodajne są tutaj publikacje wydawnictwa Conway¹⁷ oraz nowa publikacja Barabanowa i Patjanina wydana w ramach serii „Morskaja Kampanija”¹⁸, a także monografia Gomma¹⁹. Opis marynarki handlowej Rumunii znajduje się w publikacjach serii „Strandgut”. Przy opracowywaniu niniejszej monografii wykorzystano także publikowane źródła niemieckie i rumuńskie²⁰.

Jeżeli chodzi o działalność sił niemieckich na Morzu Czarnym, to miarodajna jest wielokrotnie wznawiana i uzupełniana praca Jürga Meistera. W tym wypadku wykorzystano najnowsze wydanie z 2005 r. wydane w Moskwie z uwagami M. Morozowa²¹. Skład dowództwa strony niemieckiej został szczegółowo zaprezentowany w opracowaniu Hansa Hildebranda²².

Niemniej jednak, podstawą do napisania niniejszej dysertacji jest opublikowane źródło archiwalne wydawane w Moskwie w latach 1946–1949 (łącznie 6 tomów) jako *Chronika Wielikoj Otieczestwiennoj wojny Sowietского Sojuza na czernomorskom tieatrze*²³. Jest to opracowanie od-tajnione w 1995 r., lecz niezbyt chętnie upubliczniane ze względu na zawartość, która nader często jest dla starszego pokolenia historyków rosyjskich nie do przyjęcia. *Chronika...* jest wielkim zbiorem raportów dokumentującym każdy aspekt działalności Floty Czarnomorskiej z dokładnością do godziny. Jest to także unikatowy zbiór rozkazów z każdego szczebla dowodzenia, dzięki które-

¹² Docenko W.D., Gietmaniec G.M., *Flot w Wielikoj Otieczestwiennoj wojnie 1941–1945 gg.*, Moskwa 2005.

¹³ Czernyszew A.A., *Łuczszije esminy rossijskiego imperatorskiego flota*, Moskwa 2007; Bałakin S.A., *Legendarnyje „Siemiorki”. Esmincy „stalinskoj” serii*, Moskwa 2007 i inne.

¹⁴ Biereżnoja S.S., *Korabli i suda WMF SSSR 1928–1945*, Moskwa 1988.

¹⁵ Szyrokorad A.B., *Korabli i katiera WMF SSSR 1939–1945 gg.*, Minsk 2002.

¹⁶ *Registr morskich sudow 1938–1939*, Leningrad–Moskwa 1938.

¹⁷ *Conway's All the World's Fighting Ships 1906–1921*, London 1985; *Conway's All the World's Fighting Ships 1922–1946*, London 1987.

¹⁸ Barabanow M., Patjanin S., *Korabli Wtoroj Mirowoj wojny. WMS Balkanskich gosudarstw i stran Wostocznego Sriedziemnomoria*, Morskaja kampanija 3/2007, Moskwa 2007.

¹⁹ Gomm B., *Die Schiffe der bulgarischen Marinen 1878–1945*, Wiesbaden 1997.

²⁰ Crăciunoiu C., *Romanian Navy torpedo-boats*, Bukareszt 2003; Crăciunoiu C., Roba J.L., *Seaplanes over the Black Sea. German–Romanian Operations 1941–1945*, Bukareszt 1995.

²¹ Majster Ju., *Wostocznyj front. Wajna na morie 1941–1945*, Moskwa 2005 [wyd. niem.: Meister J., *Der Seekrieg in den osteuropäischen Gewässern*, München 1958].

²² Hildebrand H.H., *Die organisatorische Entwicklung der Marine nebst Stellenbesetzung 1848 bis 1945*, Band 3, Osnabrück 2000.

²³ Łącznie wydano 34 tomy obejmujące wszystkie akwenty, na których działała flota radziecka z wyjątkiem Amuru i Morza Kaspijskiego.

mu bez większych problemów można dokładnie prześledzić przygotowania do operacji morskich i lotniczych. Zespół autorów rozpoczął pracę nad kroniką jeszcze przed zakończeniem wojny. Opracowanie jest niezwykle szczegółowe i obiektywne, gdyż było pisane z myślą o późniejszych pracach analitycznych w sztabach i wyższych uczelniach wojskowych, w tym także w Akademii Sztabu Generalnego. Oczywiście nie uwzględnia rzeczywistych osiągnięć radzieckich sił morskich, gdyż w bardzo wielu przypadkach marynarze i lotnicy morscy przypisywali sobie nieistniejące sukcesy i uwzględniali je w swoich raportach, te zaś były potem przywoływane w kronice. Dopiero teraz można je zweryfikować, co zresztą wielu „historyków” w mundurach stara się pomijać.

Kolejnym ważnym, opublikowanym wprawdzie, lecz wciąż utajnionym, źródłem archiwalnym – o czym świadczą pieczęcie na stronie tytułowej – jest praca Dienisowa²⁴ o działaniach minowych floty radzieckiej w latach 1941–1945. Mamy w niej dokładnie przedstawione wszystkie operacje związane z użyciem min morskich (wszystkich typów), jakie stawiały okręty nawodne, podwodne czy lotnictwo. Także w tym wypadku brakuje odniesień do źródeł innych niż rosyjskie. Co prawda Flota Czarnomorska większość min postawiła w 1941 r. na wielkich polach obronnych chroniących radzieckie wybrzeże, a na nich tonęły tylko statki i okręty radzieckie, więc... brak źródeł zachodnich jest problemem niewielkim. W przypadku stawianych zapór ofensywnych ich skuteczność można zweryfikować dzięki materiałom opublikowanym niedawno na Zachodzie, a także w Rosji²⁵.

Trzecim ważnym opublikowanym źródłem archiwalnym jest spis statków i okrętów radzieckich zatopionych i uszkodzonych w czasie Wielkiej Wojny Ojczyźnianej. Jest to jedyny tego rodzaju spis, w którym uwzględniono wszystkie zatopione i uszkodzone jednostki bez stosowania cenzury czy jakiegokolwiek poprawiania rzeczywistości. Naturalnie publikacja ta także została na jakiś czas utajniona i dopiero na początku lat 90. ujrzała światło dzienne. Jej niewątpliwym uzupełnieniem jest nowo wydany atlas, gdzie opisano większość wraków spenetrowanych na akwenie czarnomorskim i azowskim²⁶.

Jeżeli chodzi o opracowania wydane w języku polskim, to mają one ograniczoną wartość merytoryczną. Szczególnie publikacja Tadeusza Koneckiego²⁷ jest pełna informacji nieprawdziwych zaczerpniętych ze starych opracowań radzieckich. Dużo lepsza jest książka panów Tomasza Nowakowskiego i Mariusza Skotnickiego, lecz traktuje ona tylko o lądowej obronie Sewastopola, pomijając wiele wątków związanych z działalnością Floty Czarnomorskiej²⁸.

Praca została podzielona na sześć rozdziałów. Cztery pierwsze rozdziały, tworzące tom 1, obejmują lata międzywojenne i defensywny okres walk na froncie wschodnim. W pierwszym zaprezentowano stan sił morskich Rosji Radzieckiej na Morzu Czarnym od 1921 r. do 1941 r. i ich rozwój. Oprócz tego uwzględniono w nim zadania, jakie miała wykonywać flota w razie konfliktu zbrojnego oraz ewolucję w planowaniu działań, tj. odejście od koncepcji obronnych na rzecz działań bardziej ofensywnych.

²⁴ Dienisow B. A., *Isopolzowanije min wojenno-morskim flotom SSSR w Wielikoj Otiieczestwiennoj wojnie 1941–1945*, Leningrad 1955.

²⁵ Wydawnictwa z serii Strandgut a w Rosji: Bogatyriew S.W., Strielbickij K.B., *Potierii protivnika na wostocznoje-wropiejskich morskich i ozierno-riecznych TWD w 1941–1945 gg. i Dalniem Wostokie w awgustie 1945 g.: Istoriceszkaja chronika*, t. 1: *Potierii protivnika na Czernomorsko-azowskom TWD i niżniem Dunaje w 1941 g.*, Lwów 1994 i dalsze.

²⁶ Jołkin A.W., Kurnosow S.Ju., *Atlas „Zatonuwszije suda Czernogo i Azowskogo moriej”*, Toljatti 2004.

²⁷ Konecki T., *Sewastopol 1941–1942, 1944*, Warszawa 1987.

²⁸ Nowakowski T., Skotnicki M., *Sewastopol 1941–1942*, Warszawa 1996.

W kolejnym rozdziale skupiono się na dyslokacji i działalności sił Floty Czarnomorskiej w pierwszym okresie wojny, tj. do połowy października 1941 r., gdy rozpoczęto ewakuację twierdzy Odessa. Zawarte zostały w nim także informacje o działalności Flotylli Dunajskiej, utworzeniu Flotylli Azowskiej, pierwszym rajdzie okrętów pod wybrzeża Rumunii oraz o działalności lotnictwa floty. Ważnym elementem jest opis działań sił morskich pod Odessą.

Trzeci rozdział traktuje o działalności floty w czasie walk na Krymie we wrześniu–październiku 1941 r. i w czasie oblężenia twierdzy Sewastopol (do końca czerwca 1942 r.). Uwzględniono w nim także największą w tamtym czasie operację desantową w Europie (kerczeńsko-teodozyjską) oraz działania wojsk Frontu Krymskiego zakończone spektakularną klęską w maju 1942 r. Dużo miejsca poświęcono także transportowi pomiędzy wybrzeżem Kaukazu a Sewastopolem.

W czwartym rozdziale zaprezentowano sytuację strategiczną sił morskich po upadku Sewastopola oraz działalność floty w czasie walk obronnych na północnym Kaukazie w rejonie Noworosyjska i Tuapse. W okresie tym, w lutym 1943 r., Flota Czarnomorska przeprowadziła dużą operację desantową pod Jużną Ozierejką. Po raz pierwszy udało się zestawić możliwie dokładne informacje o dostawach zaopatrzenia na tzw. Małą Ziemię i o działalności floty radzieckiej w tym rejonie pomiędzy lutym a wrześniem 1943 r.

W tomie drugim omówiono działania ofensywne strony radzieckiej. Otwiera go rozdział opisujący operację noworosyjsko-tamańską, zakończoną wyzwoleniem Kubania, oraz zaangażowanie sił morskich w działania na północnym wybrzeżu Morza Azowskiego. W tym czasie flota przeprowadziła dużą operację desantową w Noworosyjsku (we wrześniu 1943 r.) i kilka mniejszych – na Tamaniu i na Morzu Azowskim. W wyniku tych działań udało się przełamać pas niemieckich umocnień i wypchnąć wojska przeciwnika z Kaukazu na Krym.

W ostatnim rozdziale przedstawiono działalność sił morskich podczas wyzwolenia Krymu ze szczególnym uwzględnieniem kerczeńsko-eltigeńskiej operacji desantowej (listopad–grudzień 1943 r.) oraz późniejszymi działaniami, w efekcie których wyzwolono Krym oraz wyparto przeciwnika z Odessy i innych miejscowości znajdujących się w przedwojennych granicach ZSRR. W rozdziale tym zaprezentowano także działania lotnictwa przeciwko portom rumuńskim i bułgarskim oraz ostatnie operacje, w których radzieckie siły zbrojne zajęły porty obu krajów zdobywając przy okazji ich jednostki pływające (wcielone później do Floty Czarnomorskiej).

Tom drugi zamykają załączniki: mapy, schematy, zestawienia tabelaryczne i skorowidze.

W opracowaniu stosowane są nazwy historyczne, jeżeli posiadają polskie odpowiedniki (zgodnie z *Wielkim atlasem świata*²⁹), tj. Sewastopol, a nie Siewastopol, Kercz, a nie Kiercz, Teodozja, a nie Fieodozja, Eupatoria, a nie Jewpatoria itd. W przypadku innych nazw, dla których nie znaleziono polskich odpowiedników, zastosowano transkrypcje na język polski. Poza tym podawane są tylko nazwy obowiązujące ówczasie, np. Eltigen, a nie Gierojewskoje.

Jeżeli chodzi o nazwy jednostek pływających, to w przypadku dużych okrętów nawodnych zastosowano transkrypcję na język polski. Każdy ze statków zmobilizowanych do służby transportowej zachowywał swoją oryginalną nazwę, ewentualnie otrzymywał także oznaczenie WT z trzycyfrowym numerem, lecz w raportach posługiwano się tylko nazwami oryginalnymi.

Nazwy są podawane w brzmieniu z lat 1941–1944, stąd w przypadku krążownika proj. 26bis jest stosowana nazwa *Mołotow*, a nie *Sława* nadana w 1957 r. (choć w kilku radzieckich publikacjach zastosowano taką zmianę).

Okręty podwodne miały oznaczenia alfanumeryczne, tj. litery M (małe okręty podwodne), Szcz i S (średnie), D (duże), L (podwodne stawiacze min) z kolejnymi liczbami (dla typu Szcz były to liczby 201–216). Oprócz kombinacji liter i cyfr stosowano nazwy własne, lecz nie były one używane oficjalnie (np. dla typu Szcz były to nazwy ryb i organizmów wodnych).

Problemów dostarcza nazewnictwo kutrów dozorowych (patrolowych), gdyż ich nazwy po 22 czerwca 1941 r. zmieniały się wielokrotnie. Większość dozorowców wcielonych w czasie wojny do Floty Czarnomorskiej pierwotnie służyła w służbie ochrony granic NKWD, gdzie nosiły oznaczenia PK- z kolejnym trzycyfrowym numerem, po mobilizacji zmienionym na SKA-, a pod koniec wojny na MO-, z kolejnym trzy- lub czterocyfrowym numerem poprzedzonym zerem. W czasie wojny nazwa zmieniała się po przydzieleniu kutra do innego dywizjonu, gdyż numer zawsze zawierał oznaczenie poszczególnych dywizjonów kutrów dozorowych/patrolowych. Oznaczenia malowano zazwyczaj w dziobowej części burt, lecz nie zawsze przemalowywano je na czas, a ponieważ w wielu raportach stosuje się właśnie oznaczenia spisane z burt więc w różnych opracowaniach te same jednostki występują pod różnymi nazwami. W tej pracy stosowane są, o ile to możliwe, oznaczenia rzeczywiście obowiązujące w danym okresie, ale w razie wątpliwości pojawiają się inne nazwy. Do tego dochodzi jeszcze kwestia oznaczenia typu kutra patrolowego, gdyż nie wszystkie jednostki tej klasy należały do typu MO-4. Część kutrów należała do typu KM (lub MKM, ZiS itd.). Gdy nie ma wątpliwości, stosowana jest nazwa KM z kolejnym numerem zamiast oznaczenia SKA-. To samo dotyczy kutrów pancernych (BKA- z numerem trzycyfrowym bez zera). Kutry torpedowe oznaczane były literami TKA- i dwu- lub trzycyfrowym numerem (pierwsza cyfra była oznaczeniem dywizjonu).

W literaturze pojawiają się także kutry minowe lub artyleryjskie. Jedne i drugie były identycznie uzbrojone w wyrzutnie rakiet – najczęściej M-8-M, dlatego w niniejszej pracy będą nazywane kutrami artyleryjskimi z oznaczeniem AKA i kolejnym numerem. Wyjątkiem są tu kutry minowe typu Ja (Я), gdyż nie powstały one na kadłubach kutrów torpedowych, lecz specjalnie zaprojektowanych w Jarosławiu kadłubów uniwersalnego zastosowania.

Wyjątki w postaci zmobilizowanych szkunerów uzbrojonych w moździerz, które także nazywano kutrami minowymi, są zaznaczone w tekście.

Należy także wspomnieć o nazewnictwie barek (kutrów) desantowych. Po raz pierwszy okręty tego typu pojawiły się na Morzu Czarnym w 1943 r. (przewieziono je koleją znad Wołgi). Wcześniej na akwenie czarnomorskim posiadano tylko barki desantowe typu Bolinder (nazwa od stosowanego silnika) oznaczone tylko numerem. Nie stosowano nazw własnych, jakie nosiły te barki wykorzystywane przed wojną jako kabotażowce. Kutry desantowe miały oznaczenie DB z kolejnym numerem jedno- lub dwucyfrowym. W tekstach źródłowych pojawiają się też oznaczenia kutrów desantowych bez oznaczenia DB za to z trzema cyframi. Mamy w tym wypadku do czynienia nie z nazwą, lecz z numerem budowy. Poważne straty, jakie odnotowano pod koniec 1943 r. przy okazji operacji desantowej w Eltigen, spowodowały, że kutry desantowe włączano do różnych zespołów transportowych, jeszcze zanim wcielono je do dywizjonu barek desantowych i nadano im stosowne oznaczenie alfanumeryczne. Wśród kutrów desantowych proj. 165 wyróżniają się kutry obrony przeciwlotniczej. Były to zwykłe kutry desantowe uzbrojone w działko

plot. kal. 37 mm i wkm DSzK (lub działko kal. 20 mm). Miały one inne oznaczenie – PWO z kolejnym numerem zamiast DB.

Zachowano także oryginalne rosyjskie nazewnictwo dotyczące stopni wojskowych i stopni korpusu komisarzy politycznych (oczywiście do chwili unifikacji). Podobnie postąpiono z nazewnictwem związków taktycznych Armii Czerwonej i lotnictwa floty.

Na zakończenie pragnę bardzo podziękować i złożyć hołd mojemu pierwszemu opiekunowi naukowemu prof. Pawłowi P. Wieczorkiewiczowi, który po ciężkiej chorobie zmarł przed zakończeniem prac nad niniejszym doktoratem. Wielkie podziękowania należą się prof. dr. hab. Zbigniewowi Karpusowi, który zechciał zainteresować się moją dotychczasową działalnością i nadać pracy ostateczny szlif.

Dziękuję także moim rosyjskim przyjaciołom, w tym kpt. I rangi (rez.) Władimirowi Raszewskiemu, dzięki pomocy których możliwe było pozyskanie znakomitej większości opracowań i źródeł użytych w trakcie pisania. Jestem także wdzięczny kolegom i współpracownikom z redakcji czasopism „Morza Statki i Okręty” oraz „Okręty Wojenne”, którzy zechcieli podzielić się ze mną swoimi cennymi uwagami na temat działań morskich ZSRR w czasie Wielkiej Wojny Ojczyźnianej.